

Віктор Панченко
Інститут педагогіки і психології
професійної освіти АПН України
м. Київ

ПРОФЕСІЙНЕ САМОВИЗНАЧЕННЯ В ІСТОРІЇ РОЗВИТКУ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ДУМКИ НА УКРАЇНІ

В наш час проблема вибору професії учнівською молоддю в силу своєї соціальної і психолого-педагогічної складності хвилює не тільки працюючих в галузі професійної орієнтації психологів і соціологів, але й є предметом глибокого аналізу і дискусій знаних сучасних філософів, педагогів і науковців. Так, *Н.В. Абашкіна, Г.О. Балл, І.Д. Бех, Т.В. Говорун, С.У. Гончаренко, Л.В. Долинська, І.А. Зязюн, С.О. Кудін, Н.Г. Ничкало, С.О. Сисоєва, Д.Ф. Крюкова, В.Г. Панок, П.С. Перепелиця, Н.А. Побірченко, Е.О. Помиткін, Л.П. Пуховська, В.В. Рибалка, В.В. Синявський, Н.В. Чепелева, Ю.М. Швалб, С.І. Яковенко* та інші українські психологи і педагоги гуманістичного спрямування відмічають, що ця проблема не тільки проявляється в тій чи іншій формі в різних гуманітарних сферах, але й активно впливає практично на всі напрямки людського буття.

Адекватне розкриття складнощів процесу професійного самовизначення, навряд чи можливе без історичного його відображення. На жаль в спеціальній літературі історія проблеми професійного самовизначення представлена дещо однобоко і фрагментарно. Багато хто із сучасних дослідників її початок пов'язує з професійним вибором людини XIX-го століття. В цьому аспекті саме відкриття кабінету профорієнтації в 1903 році в м. Страсбурзі (Франція) та бюро по вибору професії в м. Бостоні (США, 1908 рік)¹ вважають її першими кроками. Діяльність цих професійно націлених підрозділів перш за все ґрунтувалась на принципах „*трьохфакторної моделі*” Ф.Парсонса. Згідно існуючої на той час методології у претендентів на професію спочатку визначалися здібності і психологічні якості, що співвідносилися з вимогами професії, а потім, за отриманими результатами пошукувачам надавалися рекомендації про їх здатність до тієї чи іншої професійної діяльності. Дослідницькою базою, фундаментом побудови майбутніх теорій в руслі зазначеної проблеми на той час слугувала *професійна орієнтація*, що першою започаткувала вивчення специфіки кожної із професій, відпрацьовуючи при цьому методичний та психологічний інструментарій для практичних порад зацікавленим в їх професійному виборі. Аналіз спеціальної літератури показує, що розробка і впровадження методів

---

¹ Общая психодиагностика: Учебное пособие./Под ред. А.А.Бодалева, В.В. Столина. - МГУ, 1987. - 304 с.

професійної орієнтації відбувалися за допомогою досить серйозного попереднього вивчення потреб, нахилів, інтересів, здібностей та професійних уподобань зацікавлених сторін. Починаючи ж з середини ХХ століття, значно зростає кількість літературних джерел, де в тому чи іншому вигляді увага дослідників зосереджується саме на розробці питання *професійного самовизначення* індивіда².

Не зупиняючись на детальному аналізі різноманітних підходів вирішення проблеми *професійного вибору* (від професійної орієнтації до професійного самовизначення), хотілось би підкреслити декілька основних моментів:

по-перше, *професійне самовизначення це один із головних розділів психології по вивченню і наданню допомоги людському індивіду в надзвичайно гострому і актуальному для його подальшого розвитку і становленню як непересічної людської особистості професійно-віковому аспекті;*

по-друге, головною змістовною складовою у професійному самовизначенні є саме Само-визначення, тобто самостійний вибір професії (розрядка автора - В.П.);

Звертаючись до історичної пам'яті в світлі вказаної проблеми, можна пригадати і більш віддалені в минуле спроби, де в тому чи іншому вигляді (і навіть на рівні державних мужів?) порушувалось це питання. Так, наприклад, наукова література має свідчення про те, що ще в середині III-го тисячоліття до нашої ери в древньому Вавілоні здійснювалися випробовування випускників шкіль на відповідність професії писаря, а в стародавньому Китаї вже на той час була присутня система перевірки здібностей громадян, які бажали б зайняти посаду державного чиновника³. Доречно пригадати також і про існування певної системи відбору воїнів до війська Олександра Македонського (Др. Греція), Юлія Цезаря (Др. Рим) тощо.

На території прадавньої України (Київська Русь) за одну з перших відомих спроб можна вважати „*Повчання Володимира Мономаха своїм дітям*” (1117 р.), де були запропоновані головні принципи підготовки дітей (київського князя Володимира Мономаха (1053-1125)) до моделі поведінки з навколишнім оточенням, яка б відповідала їх соціальному становищу⁴.

² Пряжников Н.С. Профессиональное и личностное самоопределение. – М.; Воронеж, 1996.

³ А.А.Бодалев. Див. цит. твір.

⁴ Вікова та педагогічна психологія: Навч. посіб. /О.В.Скрипченко, Л.В.Долинська, З.В.Огороднійчук та ін. - К.: Просвіта, 2001. - 416 с.

В XVI ст. подібні роботи, в яких порушується тема психолого-педагогічних підходів до підбору і виховання молодого покоління, знаходимо у працях *Станіслава Оріховського (1513-1566)*: „Зразковий підданий” і „Хрещення русинів”⁵.

В XVII ст. *Касіян Савкович (1573-1647)* в своєму творі „Трактат про душу” зробив спробу *своєрідної типологізації людських індивідів, певного психологічного аналізу самопізнання людиною законів і властивостей своєї природи, суті самовизначення і самовиховання*. В цьому ж столітті *Інокентій Гізель (1600-1683)*, український філософ і освітянин, ще за 45 років до англійського мислителя *Дж.Локка (1632-1704)*, *заперечує вищість здібностей привілейованої знаті до навчання, вважаючи, що розвиток задатків дитини, перш за все, залежить від тих умов, які створює для неї соціальне оточення*⁶.

У XVIII ст. надзвичайно цікаві *глибоко філософські і психолого-педагогічні поради* в плані вказаної проблематики знаходимо у, можливо, *найбільшого в своєму часі українського мислителя і першовідкривача „українського космізму” Г.С.Сковорода (1722-1794)*, що на той час був чи не єдиним знаним в Європі відомим філософом України, який *розробив свою оригінальну „систему думок” про побудову Всесвіту та місце людини в ньому*. На думку дослідників, *український філософ „освітине Розумом не тільки свою епоху, а й перелив те світло у віки наступні”*⁷.

В своїх працях *Грозгорій Сковорода* радив підходити до кожного окремого індивіда як до „*мікрокосму*”, тим самим відновлюючи через багато століть цінність поглядів великого грецького філософа *Демокріта*, який називав *людину „малим космосом”, що нагадує собою „великий космос”*. Мотивацію ж вчинків людини *Г.С.Сковорода* пояснював через *самопізнання* нею „*ангельського*” і „*сатанинського*”, що *складають основу самовизначення кожного індивіда*. На думку українського генія, в результаті пробудження цього процесу *людина відкриває свою природу, допомагаючи собі усвідомити наявні здібності та здатності до певної діяльності, знаходячи в цьому своє щастя*.

Тим самим *син маловідомої України* для всіх народів світу *відкрив велич філософських законів Всеєдності, велич Істини, Добра і Краси*

⁵ О.Скрипченко. З історії психологічної думки в Україні. /Загальна психологія (курс лекцій). Автори: О.Скрипченко, Л.Долинська, З.Огороднійчук та ін. - Київ, 1987. - С. 25-61.

⁶ О.В.Скрипченко, Л.В.Долинська. Див. цит. твір

⁷ Сковорода Григорій. Твори: Для ст. шк. віку /[Упоряд., передм., приміт. В.О.Шевчука]; Худож. Оформл. І.М.Гаврилюка. - К.: Веселка, 1996. - 271 с.: іл

*ти, що неподільно присутні в особистісному і професійному самовизначенні кожної людини*⁸.

На кінець XVIII - початок XIX ст. *І.П.Котляревський (1769-1838)*, письменник, фольклорист і педагог, в складні часи дії на Україні „*післяпетровських указів*” про особливості навчання „*слуг государевих*”, в своїх творах закликає вчителів „*стукати до розуму і серця своїх привілейованих собратіїв, щоб викресати з цього глухого і черствого оточення іскри співчуття до народу*”⁹.

В XIX ст. геніальний оспівувач щедрої української душі, козацького романтизму, краси і величі української природи *М.В.Гоголь (1809-1852)* пропонує спочатку *відшукувати ключі від власної душі, а вже потім старатися відкривати ними усі інші душі*. Про цього незбагненого для дослідників і на сьогодні українського генія *Т.Г.Шевченко* в своїх листах до друзів занотовує: „... *істинний знавець серця людського! Самий мудрий філософ і самий піднесений поет має схилитися перед ним як перед людинолюбцем*”¹⁰.

В короткому історичному нарисі неможливо не згадати також про погляди і вплив на означену проблему таких, по-своєму, славних і величних фігур України XIX ст., як *Т.Г.Шевченко, К.Д.Ушинський, П.Н.Юркевич*.

Тарас Григорович Шевченко (1814-1861) - духовний батько українського народу, мислитель, поет і художник. В його філософських, психолого-педагогічних і національно-епічних творах, як взірця народних сподівань, „*апостола правди і науки*”, показана всю велич і трагедія, складність і суперечливість психічного життя простої людини на Україні, величезне внутрішнє багатство і незрівняна глибина української душі, своєрідний і чистий колорит національно-психологічних особливостей її культури, освіти і виховання. Сам *Тарас Григорович*, як глибоко народний митець і мислитель, в своїх творах *підкреслює провідну роль розуму, знань, думки, духовності людини, що надають життю цілеспрямованості, усвідомленості, вказує на єдність і взаємозалежність думок і почуттів та їх індивідуальні відмінності, надає великого значення процесу виховання у формуванні психіки людини. За поглядами Великого Кобзаря - знання людської психіки, людської душі, проникливе розуміння людських вчинків і переживань потрібні і поетові,*

⁸ Григорій Сковорода. В.О. Шевчук. Передмова. Див. цит. твір.

⁹ О.В.Скрипченко, Л.В.Долинська. Див. цит. твір.

¹⁰ Тарас Шевченко. Щоденник, 7 березня 1850. Оренбург //Твори в п'яти томах, т. 5. Автобіографія. Щоденник. Вибрані твори. - Київ, вид-во худ.літ. „Дніпро”. - 1979.-С. 277.

і письменнику і художнику. Що ж стосується освітянського простору, то, на думку Т.Г.Шевченка, тут головним має бути національно-виховний принцип, адже без нього нації і держави, як носія чогось самобутнього в світовому співтоваристві культурно-історичного розвитку, не існує. Доречно також нагадати, що відомий український психолог ХХ ст. Г.С.Костюк вважав, що у працях Т.Г.Шевченка розуміння психічного життя людини є не споглядальним, а глибоко дійовим¹¹.

Костянтин Дмитрович Ушинський (1824-1870) - засновник педагогічної антропології і психології, один із признаних основоположників педагогіки і психології України і Росії, який, як вважають, перший в національній педагогіці поставив в центр виховання підростаючого покоління психологію: „Якщо педагогіка хоче виховувати людину у всіх відношеннях, то вона повинна попереду пізнати її також у всіх відношеннях”. В своїй головній праці „Людина як предмет виховання” він звертає увагу своїх читачів на знання психології як головного в дієвості психолого-педагогічних принципів виховуючого навчання цілісної особистості. Особливо ж цінним і обов'язковим К.Д.Ушинський вважав знання саме психології для педагога. На його думку, педагог, що не знає психології, не може бути справжнім майстром своєї справи, навіть коли б він засвоїв певну суму педагогічних правил і порад. За К.Д.Ушинським, „психологія, щодо можливості застосування в педагогіці й своєї необхідності для педагога посідає перше місце між усіма науками”¹².

Памфіл Данилович Юркевич (1827-1874), відомий філософ, теолог, педагог і психолог. До його творів належать такі психологічні праці, як „Серце та його значення в духовному житті людини, за вченням слова Божого”, „Наука про людський дух”, „Мова філософів та психологів” та ін., де він розвиває ідеї неповторності, своєрідності, індивідуальності кожної людської особистості. Головною думкою і внутрішнім духовним переконанням П.Н.Юркевича є філософська „ідея серця”. Він підходить до відображення серця не просто як анатомофізіологічного органу, а як координатора цілісності людської особистості, що психологічно виступає як джерело емоційного життя людини, як

¹¹ Г.С. Костюк Психологічні погляди Т. Г.Шевченка. /Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості /Під ред. Л.М.Проколієнко; Упор. В.В.Андрієвська, Г.О.Балл, О.Т.Губко, О.В.Проскура. - К.: Рад. школа, 1989. - С.491-503

¹² Г.С. Костюк. Передові ідеї в психологічній спадщині К.Д.Ушинського. /Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості /Під ред. Л.М.Проколієнко; Упор. В.В.Андрієвська, Г.О.Балл, О.Т.Губко, О.В.Проскура. - К.: Рад. Шк., 1989. - С.564-584

глибинна, спрямовуюча і рушійна сила його індивідуальних мотивів і вчинків, його поведінки. Великий гуманіст і психолог *писав*¹³, що *при розгляді індивідуального в людині в першу чергу потрібно йти від серця, а не від розуму.*

На початку XX ст., з прискоренням розвитку капіталізму в значній частині європейських держав і США, проблема вибору професії набуває все більшої суспільної значимості. В соціально розвинених країнах різко змінюється напрямок зовнішньої і внутрішньої орієнтації всіх груп населення, швидко зростає кількість людей, які приїждять до міста в пошуках роботи.

Зростаюча номенклатура виробництва вимагає все більшого притоку робочої сили і швидко збільшує не тільки міграцію населення, але й урбанізацію великих міст, перетворюючи їх при цьому в мегаполіси. Все це нарощувало масштаби індивідуального професійного вибору, що, в свою чергу, вели до ускладнення ефективності вирішення і проблеми професійного самовизначення. Але з іншої сторони - виникнення значного ринку робочої сили дозволяло підприємцям (роботодавцям) отримувати і дешевші й кращі можливості якісного вибору працівників, набирати найбільш придатних серед них (за допомогою *науковців*) до певного виду діяльності.

Таким шляхом в суспільстві розвинених країн поступово створювалась реальна необхідність розвитку не тільки спеціальних установ, які б допомагали у підборі кадрів, обслуговуючи при цьому велику кількість бажаних, але й чисто психологічних факторів професійного самовизначення. До честі минулих підприємців необхідно відмітити, що на той час більшою мірою звертали увагу на професійні здібності кандидата, це відповідало як потребам претендентів, так і критеріям вибору більшості роботодавців. На думку американського соціолога *Д.Рісмана, в XIX ст. визначальним для характеру професійного працівника був індивід, орієнтований „зсередини”.* Якщо ж взяти за приклад сучасну Америку, як одну з найбільш розвинених країн світу, то *в XX ст. при професійному підборі перевага надавалась більш конформній особистості, яка значною мірою не тільки орієнтована на зовнішнє соціальне оточення, але й внутрішньо спрямована на гармонію співіснування з ним*¹⁴.

На думку таких відомих вчених, як *О.Г.Асмолов (1990), В.П.Зінченко (1992), М.Мамардашвілі (1991), С.Л.Франк (1992), Е.Фромм (1992)* та ін., саме конформістська орієнтація дозволяє багатьом учасникам вказано-

¹³ О.Скрипченко. Див. цит. твір.

¹⁴ М.С.Пряжников. Див. цит. твір.

го процесу простіше розв'язувати проблему вибору. Наприклад, *Е.Фромм* з гіркотою пише, що: „Наша моральна проблема - це байдужість людини до самої себе. Вона полягає в тому, що ми втратили почуття значущості і унікальності індивіда, перетворили себе в знаряддя зовнішньої мети, ставимось до себе як до товару, а наші сили відокремлені від нас... Ми - стадо, яке вірить в те, що дорога, по якій ми йдемо, має привести до мети”¹⁵ (розрядка наша – В.П.).

Після Другої світової війни в США основна увага керівництва країни зосередилась на забезпеченні головних соціальних вимог і потреб американського суспільства. Незатухаюча боротьба за громадянські права, турбота про дітей з малозабезпечених сімей, нижчих верств населення і етнічних меншин, що підкріплювалась гуманістичними ідеями *А.Маслоу* і *К.Роджерса*, сприяла розвитку психологічних умов професійного самовизначення як ідеології загального розвитку психологічної науки в США. Як вважають, в цей час відслідковуються два головні напрямки розвитку американської шкільної психології:

1) **біхевіористичний** (*О.Мознер, А.Салтер, Б.Скіннер*), представники якого вважали, що шкільні психологи мають займатися, в основному, контролем і корекцією поведінки учнів, тобто виправляти її згідно визнаних суспільно домінуючою групою норм;

2) **психотерапевтичний** (*К.Хорні, Г.Саллівен, Е.Еріксон, Е.Берн, К.Роджерс*), де головний акцент уваги зосереджувався на особі учня, допомагаючи йому в знятті небажаних зовнішніх впливів, на пробудженні внутрішньої активності, розуму як джерела терапевтичної дії по відношенню до екстремальної ситуації. Психолог мав зайняти позицію консультанта, а не контролера в процесі діалогу з учнем. Проте, на думку науковців, попри всі позитивні психологічні моменти і своє „клієнтоцентричне” спрямування „роджерівська психологія” все ж не давала чіткої відповіді на питання „як вірно професійно і соціально зорієнтувати підростаючого індивіда до життя?”, а „психологія біхевіоризму” не враховувала ні сили, ні напряду вектора підліткових та юнацьких протиріч, що вели до збільшення внутрішньої конфліктності молодшої особи, як результату дії на неї зовнішніх соціальних заборон.

Аналіз літературних джерел, які стосуються розвитку даного питання в Радянській державі ХХ століття, показує, що перше відоме бюро із профорієнтації виникло в 1927 році на біржі праці в Ленінграді¹⁶. На той час в Росії спостерігався різкий зріст активності послуг населенню при професійному виборі. Цим питанням опікувались і профконсультанти,

¹⁵ Е.Фромм. Человек для себя. – Минск, 1992, - С.237

¹⁶ М.В.Пряжников Див. цит. твір.

і педологи в школах (див. С.Я. Рубінштейн, 1987). Як вважає М.С. Пряжніков, НВП в Росії можна назвати досить демократичним періодом, адже його наслідком був бурхливий розвиток не тільки в сфері виробництва, але й в гуманітарних напрямках науки (освіті, медицині тощо).

В Україні, в 1927 році в м. Харкові було відкрито **Всеукраїнський інститут праці** (директор - Ф.Р. Дунаєвський), де співробітники інституту вивчали виробничі питання наукової організації праці (НОП), займались проблемами профорієнтації та профвідбору. У структурі закладу існував психологічний відділ (із 3-х штатних і 3-х позаштатних співробітників), де опікувалися дослідженнями в галузі професійної діагностики, профвідбору та профорієнтації учнів ФЗУ¹⁷.

В м. Києві центром педагогічної психології стала кафедра педології на базі Інституту народної освіти, що була створена С.А.Ананьєвим у 1922 р. До її структури входило чотири секції: історії педагогіки (керівник - Й.Б.Селіханович), експериментальної педагогіки і педагогічної психології (А.І.Раєвський), дошкільного виховання (А.І.Дорошенкова) і фізіології психологічної служби в школах України 20-30 років /Практична психологія і школа. Матер. міжнар.наук.-практич.конф. (11-14 листопада 1991 року, м. Луцьк). – Київ, 1993, С. 22-35.

дитинства (В.В.Радзимовська) з підсекцією рефлексології (К.С. Мокульський). Співробітники кафедри (19 осіб) займались дослідженням питань підвищення навчально-виховної шкільної роботи та організації педологічної служби школи, в задачі якої входила і профконсультативна робота.

В 1930 р. на базі кафедри педології Київського інституту народної освіти та за участю відповідних кафедр Одеського і Ніжинського педінститутів було створено Український науково-дослідний інститут педагогіки. За потребами шкільної освіти відбулися зміни в структурі кафедр та в проблематиці науково-дослідних робіт. Було створено два великих відділи: педагогічний і педологічний та два підвідділи: науки і вивчення організму дитини. До підвідділу науки входили секції: теорії та історії поведінки, раннього і дошкільного дитинства, шкільного і юнацького віку, психотехніки та аномального розвитку дитини, а до підвідділу вивчення розвитку організму дитини - секції раннього і дошкільного дитинства, шкільного і юнацького віку, дитячої праці та аномального розвитку.

¹⁷ В.П.Лисенко, Ю.Т.Рождественский. Організація

Таким чином, як вказують психологи-науковці В.П.Лисенко і Ю.Т.Рождественський¹⁸, на Україні в кінці 20-х і початку 30-х років фактично сформувалися два науково-дослідні центри з питань організації психологічної служби в школах (педології): Київський та Харківський.

Паралельно з ними роботи в галузі педагогічної психології велись в лікарсько - педагогічному кабінеті м. Дніпропетровська (керівник - проф. І.М.Левінсон), в Одеському кабінеті соціальної педагогіки (керівник - Є.Шевельова), а також в психологічній лабораторії Одеського інституту дитячої психології (керівник - проф. Д.Г.Елькін).

Необхідно відмітити, що в цей період українські психологи і педагоги активно співпрацювали в цій галузі з відомими російськими вченими і М.Я.Басовим. Йшов активний обмін досвідом і інформацією, проводились спільні зустрічі щодо виявлення причин неуспішності учнів, відбору обдарованих дітей, пошуку критеріїв наукової організації праці школярів, розробки методичного тестового інструментарію для шкільної практики, індивідуалізації шкільного навчання та виховання, стану професійної освіти в країні тощо. Отримані результати наукових досліджень були обговорені на Всеросійській педологічній конференції (1927р.), Першому педагогічному з'їзді (1928 р.), педологічній секції Всеросійського з'їзду з вивчення поведінки (1930 р.) та інших зібраннях науковців.

В цей період видавалось багато наукових статей, посібників для студентів педагогічних вузів, де, спираючись на досягнуті результати, науковцями розроблялись перспективні плани підвищення ефективності стану професійного навчання, удосконалення психолого-педагогічної роботи в навчальних закладах. Було створено окремі наукові школи, які пропагували свої теоретичні концепції щодо місця і ролі педології для подальшого розвитку дитини. Так, наприклад, Харківська педологічна секція (керівник - А.С.Залужний), на відміну від домінуючої на той час теорії двох факторів (біологічного та соціального), запропонувала свою соціогенетичну концепцію розвитку дитини з врахуванням вікових етапів її розвитку, що значною мірою повертало вектор напрямку і в теоретичних питаннях професійного вибору.

Київська школа розробляла свої методологічні погляди щодо місця і ролі педології як науки, а також відносно центрального для педології поняття „розвиток”. Дослідниками це поняття розглядалось з позицій внутрішнього джерела активності, через поєднання попереднього розвитку людини (успадкування нею минулого досвіду) з впливом

¹⁸ В.П.Лисенко, Ю.Т.Рождественский. Див. цит. твір.

зовнішнього середовища. Все це також знаходило своє відображення і в профконсультативних підходах. Можна вважати, що *на той період існуючі реальні можливості професійного самовизначення для багатьох індивідів певною мірою дійсно відповідали задекларованим науковим підходам.*

На превеликий жаль, уже в **30-і роки ХХ ст., по всій Радянській імперії** після відомої *Постанови ВКП(б) „Про педологічні перекручення в системі наркомпросу”* (від 4 липня 1936 року), *почалась різка наукофобська реакція на психологічні напрацювання.* В ці тяжкі для розвитку психології і педагогіки роки в державі спостерігається *згортання діяльності профорієнтаційних служб.* На переконання тодішньої влади, *вільний індивідуальний вибір - це можливість йти „вільно” тільки туди, куди вказує вождь,* але в такому разі чи відповідають реалії інтересам і здібностям особистості підданих?

В післявоєнні роки на Україні всі складнощі розробки проблематики професійного самовизначення (профорієнтації, професійного вибору) було покладено на створений 1945 року у м. Києві *Інститут психології* (перший директор - *Г.С.Костюк* - (1945-1972), який з 1995 р. носить назву - *Інститут психології АПН України імені академіка Г.С.Костюка.* В його стінах цими питаннями займалися співробітники *лабораторії психології профорієнтації* (завідуючі: *І.Н.Назімов* (1960-61 рр.); *З.С.Нечипорук* (1962-64 рр.); *Б.О.Федоришин* (1964-2002 рр.) – з 2002 року її очолює *Н.А.Побірченко* та *лабораторії трудового виховання* (з 1987 р. - *лабораторія психології трудової і професійної підготовки*) завідуючі: *Є.О.Мілерян* (1956-72 рр.); *В.О.Моляко* (1972-87 рр.), *П.С.Перепелиця* (1985-98 рр.); - з 1998 р. її очолює *В.В.Рибалка.* Названі лабораторії з 1993 р. знаходяться в складі створеного *Інституту педагогіки і психології професійної освіти АПН України* (директор - *І.А.Зязюн,* зам.директора з наукових питань - *Н.Г.Ничкало*).

Наступний - „*період відродження*” з кінця 50-х до середини 60-х років ХХ ст. („*Хрущовська відлига*”) - характеризується певною демократизацією суспільства, деяким відродженням прав і свобод розвитку особистості. В цей час дослідники відмічають і *значну активізацію проблематики професійної орієнтації, професійного вибору та професійного самовизначення* (*М.І.Алексєєва, О.Ю.Голомиток, Г.С.Костюк, Т.В.Косма, Є.О.Мілерян, Р.Й.Міттельман, І.Н.Назімов, З.С.Нечипорук, Д.Ф.Ніколенко, П.М.Пелех, П.С.Перепелиця, Р.О.Пономарьова, Б.О.Федоришин, П.Р.Чамата, О.О.Яцишин та ін.*).

Починаючи з кінця 60-х і до середини 80-х років, в країні різко зростають тоталітарно - бюрократичні тенденції, що знаходить своє відображення перш за все у ставленні до особистісних потреб громадян. Практичним втіленням цих тенденцій в життя стало *поступове згортання*

демократичного розвитку процесів професійного вибору та новітніх наукових розробок проблеми професійного самовизначення. І хоч саму наукову діяльність в галузі професійного вибору офіційно не заборонили, але значно обмежили її всілякими, в тому числі і фінансовими, рамками з посиланням на першочерговість і доцільність обороноздатності країни, стимуляцію ефективності розвитку народного господарства та інші так звані „нагальні” потреби суспільства. При цьому, як завжди, „випадково” забули про головне: *про потреби людини, як особистості (!).*

З середини 90-х років в Радянській Росії („Горбачовська перебудова”), в суспільстві з’явилися нові надії на демократизацію суспільного життя, з’явилася і відома постанова *про реформу загальноосвітньої і професійної школи (1984 р.), що дала значний поштовх розвитку проблеми професійного самовизначення в країні.* В колишньому СРСР було відкрито біля 60 регіональних центрів професійної орієнтації молоді, в багатьох школах з’явилися кабінети профорієнтації, почалася активна робота по підготовці профконсультантів. В Росії в останні десятиліття ХХ ст. активно опрацьовуються теоретичні і практичні підходи ефективного вирішення проблеми професійного самовизначення (*К.А.Абульханова-Славська, В.І.Журавльов, І.С.Кон, Є.О.Климов, О.М.Кухарчук, М.С.Лейтес, О.В.Мудрик, О.В.Петровський, М.С.Пряжніков, В.Ф.Сафін, П.П.Соболь, І.І.Чеснокова, С.Н.Чистяковата ін.*). **На Україні у 1983 році в м.Києві було створено Державний центр профорієнтації** (директор 1983-1989 рр. - *В.В.Синявський*) та декілька десятків профорієнтаційних центрів в обласних містах республіки, які досить активно працювали в сфері профорієнтаційної підготовки молоді. *В цей період здійснювались і перші ефективні спроби на рівні ВУЗів перейти від простої оцінки якостей школяра до розвиваючої допомоги в професійному самовизначенні учнівської молоді (Полтавський педінститут – ректор І.А.Зязюн).*

З розпадом Радянського Союзу (1991 р.) в 1991-1992 рр. на Україні було різко скорочено фінансування освіти, культури та профорієнтаційних центрів, а потім відбулося і їх закриття під надуманими причинами. Почався новий перебудовчий період в житті країни, де за головний вектор була вибрана „ринкова економіка”. На цьому фоні виникла нова, соціально сформована “група ризику” серед випускників загальноосвітніх шкіл і трудової молоді, де реальним стало масове безробіття. Так, наприклад, *специфіка соціальних умов та високий відсоток ускладнень стану здоров'я серед учнів-переселенців із зони радіоекологічного контролю (РЕК), як наслідку прямої і опосередкованої дії антропоцентричної Чорнобильської катастрофи 1986 р., дуже швидко негативно позначились на можливостях працевлаштування*

цих підлітків і на адекватності вибору ними майбутнього професійного і життєвого шляху.

В світлі саме цього історичного портрету і виникла сучасна гостра криза і нагальна потреба в перегляді існуючих теорій і концепцій середньої і професійної освіти України. Якщо поглянути на цю проблему більш глибоко з психологічної точки зору, то *проблема професійного самовизначення індивіда - це взагалі головна проблема людського існування.* Саме для ефективного її розв'язання своє гідне місце мають знайти нові філософські, психологічні, педагогічні, соціальні розробки в галузі професійного самовизначення учнівської молоді, оскільки існуючі давно вже не відповідають запитам сьогодення.

На завершення короткого історичного екскурсу з розвитку професійного самовизначення на Україні, хотілось би підкреслити ще деякі важливі моменти:

1. Якщо підходити до проблеми професійного вибору з погляду саме *Само-визначення*, то вся культурно-історична і соціально-економічна обумовленість його здійснення (в будь-якій державі) визначаються, в першу чергу, *фактором соціальної і особистісної зрілості її громадян.* А вже досить важко заперечити внутрішній зв'язок Само-визначення людини з протиріччями її соціального і особистісного життя, які знаходять свій вихід *через сутнісний рівень її поведінки (соціальної (не)свободи).* Як на наш погляд, саме це є *головним регулятором існуючого вектора наявного рівня особистісної зрілості індивіда (або внутрішньої детермінованості свободи свого "Я") і в процесі професійного Само-визначення і її розвитку як непересічної і духовної особистості.*

2. *Рівень особистісної зрілості і відповідальності кращих представників інтелігенції і науковців серед громадян будь-якого суспільства має бути зразком для формування належного рівня соціальної свободи в цьому суспільстві.*

Тільки при збереженні цих ключових моментів *державний рівень професійного самовизначення* буде мати творчий і духовно розвиваючий характер для всього суспільства, нації, народу.

Віктор Панченко

ПРОФЕСІЙНЕ САМОВИЗНАЧЕННЯ В ІСТОРІЇ РОЗВИТКУ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ДУМКИ НА УКРАЇНІ

Резюме

На основі аналізу творчості видатних постатей історії України, їх психолого-педагогічних поглядів, розглядаються різноманітні підходи розуміння питання вибору професії, висвітлюється авторське бачення історичного шляху розвитку і сучасного стану професійного самовизначення на Україні, пропонуються психологічні критерії вирішення вказаної проблеми

Wiktor Panczenko

SAMOOKREŚLENIE ZAWODOWE W HISTORII ROZWOJU MYŚLI PSYCHOLOGICZNEJ NA UKRAINIE

Streszczenie

Na podstawie analizy twórczości znanych postaci w historii Ukrainy, ich poglądów psychologiczno-pedagogicznych, rozpatrzono różnorodne podejścia do problemu wyboru zawodu. Wyjaśniono autorskie spojrzenie na historyczną drogę rozwoju i stanu współczesnego samookreślenia zawodowego na Ukrainie, a także zaproponowano kryteria psychologiczne rozwiązania omawianego problemu.

Viktor Panchenko

SELF-DETERMINATION IN THE HISTORY OF PSYCHOLOGICAL IDEA DEVELOPMENT IN THE UKRAINE

Summary

Different approaches to problem of profession choice are examined on the base of works of remarkable persons in the Ukraine's history and theirs psychological and educational sights as well. The author's vision of historical path of self-determination development and it's contemporary position in Ukraine is highlighted. Psychological criterions of this problem solution are proposed.